

SONJA HAGELSTAM & SANNA LILLBROÄNDA-ANNALA

Människor och andra djur

Kulturella perspektiv på arter i samspel

Djur är närvarande i vår vardag på många olika sätt. Vi möter en glad hund på gatan, en ekorre som springer över vägen, roar oss med att se på exotiska vilddjur i naturprogram eller roliga katter online. Vi delar våra hem med djur, tillbringar vår fritid med dem och arbetar tillsammans med dem. Vi agerar tillsammans och bygger upp ömsesidiga relationer där djuren utgör aktörer med agens. (se t.ex. Räsänen & Syrjämaa 2017; Schuurman 2012) Djuren är dock även närvarande i vår vardag genom att vi producerar, konsumerar och bekämpar dem. En del djur växer upp på små gårdar, medan andra djur föds upp i stora produktionsenheter och avlivas på löpande band för människo- och djurföda. Vi möter djur i form av döda och styckade kroppsdelar i butikens varusortiment och som kött och animaliska produkter hemma på matbordet. (se t.ex. Ekström 2017; Aaltola et al. 2015) Vi bekämpar insekter i trädgården, i våra hem och för att de ska hållas borta från oss.

Vi har anpassat djur till våra behov och på många sätt gjort dem beroende av oss både fysiskt och kulturellt (se t.ex. Irvine 2004:12–13; Messent & Serpell 1981:19–20). Å andra sidan skapar vi avstånd och gränser till djur som upplevs som skrämmande, farliga eller exotiska. Dessa gränser upprätthålls och förstärks genom rumsliga

dispositioner, performans och narrativ. Vi skapar och upprätthåller också hierarkier mellan det mänskliga och det djuriska. Vi kategoriserar djur som tama och vilda, som ofarliga och farliga, som viktiga och oviktiga, som gulliga och äckliga och som ätbara och icke-ätbara. (se t.ex. Lähdemäki 2020; Joy 2014; Göransson 2017; Fenske & Tschofen 2020; Takula 2020) Vårt förhållningssätt till djur och andra arter är därmed både ambivalent och motstridigt, kategoriserande och värderande. Mellan människa och djur råder dessutom ett asymmetriskt och ojämnt förhållande där människan har ett tydligt maktövertag. (Haraway 2008; Ketola et al. 2018; Wahlberg 2011)

Människan konstruerar fortlöpande sina relationer till djur. Synliga och dolda relationer till djur byggs upp och upprätthålls samtidigt som relationerna kan ses som mångdimensionella, relationella, kontroversiella, emotionellt laddade, beroendeframkallande och identitetsformerande. Djur ger oss mycket, de hjälper oss, fungerar som terapidjur och bidrar till psykiskt välbefinnande. (se t.ex. Lehtonen 2017) Men alltid besvarar människan inte detta. Djur behöver ibland vår hjälp och empati och driver oss därför till välgörenhet och aktivism (se t.ex. Lillbroända-Annala 2018).

Mellanartsliga relationer är ett tema som intresserar i allt större utsträckning och utgör ett livligt diskussionsämne i såväl medier som i vetenskapliga sammanhang. Djurstudier och frågor om djurens agens har under de senaste åren blivit allt populärare inom traditions- och kulturvetenskaperna (se t.ex. <https://animalagency.utu.fi/en/>). Alltmer uppmärksamhet riktas även mot relationerna mellan människor, andra arter och den omgivande naturen i form av ideologier, livsstilsval och politiska överväganden. (se t.ex. Kaarlenkaski 2012, 2020; Ulver 2012; 2017; Backa 2018) Även traditionsvetenskapliga arkiv har intresserat sig för djur. Svenska litteratursällskapet i Finland samlade in ett frågelistmaterial om sällskapsdjur år 2010 och Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (Finska litteratursällskapet) skickade ut en frågelist om hundar, katter och hästar år 2014–2015. Under sommaren 2019 samlade båda arkiven in ett frågelistmaterial om fästingar.

Kulturella djurstudier bidrar med en fördjupad förståelse av hur uppfattningar, erfarenheter, idéer, känslor, praktiker, kunskapsformering och historisk förändring präglar förhållandet mellan människor och djur. (se t.ex. Ekström & Kaijser 2018) Kulturella djurstudier placeras i en större kontext av human animal studies, posthumanistiska studier, miljöhumaniora, kritiska djurstudier och multi-species ethnography. I alla dessa förgreningar av djurstudier lockas vi till ökad förståelse om oss själva och andra arter. Inom human animal studies studeras relationen mellan människa och andra djur i ett tvärvetenskapligt perspektiv medan posthumanismen ifrågasätter föreställningen om människan och uppdelningen i människa och djur. Inom miljöhumaniora granskas samspelet mellan människa och miljö och inom kritiska djurstudier maktrelationer och samhällets sätt att se på djur. Multi-species ethnography bygger på en tanke om att alla levande varelser och organismer samspekar och påverkar varandra.

I relation till alla dessa förgreningar är vi kulturvetare speciellt intresserade av att veta mera om hur andra arter interagerar med oss människor och hur vi samspekar med dem (se t.ex. Lundquist 2018). Ett ökat intresse riktas numera även till insikter och människornas relation till dem, vilket volymens sista bidrag är ett gott exempel på liksom det aktuella forskningsprojektet *Människor och fästingar under antropocen*¹.

I föreliggande nummer av Budkavlen behandlar artiklarna² förhållandet mellan djur, kultur och mellanartsliga relationer, dvs. mänsklighet och djuriskhet. Numret svarar därmed på det i tiden liggande intresset och behovet av att kulturanalytiskt analysera och reflektera över människans relationer till andra djur och arter och deras relation till oss. I bidragen kontextualiseras framför allt människans relation till andra arter – inte tvärtom – och de frågor som bidragen ger exempel på är hur djur klassificeras, värderas och problematiseras, hur vi förhåller oss till djur, hur vi pratar om djur och vilka praktiker som uppstår i möten med djur. I bidragen diskuteras också spänningar och konfliktfyllda känslor som uppstår i

relationen till djur som tilldelas affektivt och sociokulturellt mervärde.

Artiklarna bidrar med intressanta perspektiv på den glidande skalan av djur- och människoblivanden, icke-mänskliga djur samt domesticerade djur, vilddjur och zombier. I artiklarna utforskas sålunda mellanartsliga relationer i en vidare mening än den som vanligen brukar begränsa sig till förhållandet mellan människa och djur. Även postkoloniala och intersektionella influenser diskuteras i dessa mellanartsliga relationer. Bidragen tangerar därmed frågor om närhet och distans, och hur gränser mellan mänskligt och djuriskt uppstår, upprätthålls och ibland överskrids.

I volymens första bidrag studerar Lars Kaijser hur djur – i detta fall bläckfisken – används för att förmedla kunskap och skapa upplevelser på offentliga akvarier. Bidraget beskriver hur akvarierna vuxit fram jämsides med moderniteten och att bläckfisken, som ofta får fungera som flaggskeppsdjur på akvarierna, kan uppfattas representera moderniteten genom att den knyter an till den skapande människan, till teknik, teknikhistoria och kultur. Genom att granska de konventioner som används på akvarierna i iscensättningen av bläckfisken, visar Kaijser hur en kombination av influenser från vetenskap, populärkultur och underhållning bidrar till att bygga upp framställningar av bläckfisken som ett ”populärvetenskapligt djur”. Kombinationen av bland annat karisma, gåtfullhet, mytbildning och motstridigheter bidrar till att den populärvetenskapliga bläckfisken blir en mångtydig men fungerande sammansättning som får en framskjuten plats på akvarierna.

Även i volymens andra bidrag är det populärkulturella skildringar som är föremål för analysen. I artikeln undersöker Jenny Ingridsdotter och Kim Silow Kallenberg människors relationer till djur och icke-mänskliga varelser i tre filmer och en tv-serie. Genom valet av filmer och en serie där civilisationens uppgång och fall tematiseras, analyserar författarna vad skildringarna av människor, djur och icke-mänskliga varelser – i detta fall zombien – kan säga oss om villkoren för det nutida mänskliga samhället. Utifrån en noggrann etnografisk läsning av filmerna/tv-serien, observerar författarna en

glidande skala mellan vad som betraktas som mänskligt och djuriskt, och ser till exempel hur dödbarhet och ätbarhet är aspekter som används för att skilja människor från djur och icke-mänskliga varelser. Genom fokuseringen på djuren i filmerna visar analysen hur djur och andra arter ständigt villkorar och möjliggör människornas existens – en existens där människan kan röra sig över skalan mellan mänskligt och djuriskt medan djuren alltid är fast i naturen.

Volymens tredje bidrag tar upp frågan om hur relationen till och föreställningar om djur kan påverkas av händelser som skett långt tillbaka i tiden. Med utgångspunkt i de vargattacker mot barn som drabbade Åboregionen i Finland under 1880-talet, studerar Sofie Strandén-Backa kollektiva föreställningar om den farliga vargen. I artikeln analyseras de föreställningar som producerades i samtida tidningsartiklar och som behandlade faktiska händelser där vargar anföll barn och hur dessa senare reproducerades i nyare texter där samma händelser återgavs. Målet är att undersöka vad som händer när relationen varg-barn i olika sammanhang diskuteras, och vilka eventuella mönster som kan observeras i dessa diskussioner. En utgångspunkt för studien är att betrakta den farliga vargen som diskursiv resurs, där vargar framställs som synnerligen farliga för människor och särskilt för barn. Strandén-Backa visar hur det i det ”kulturella minnet” om vargar skapas en likriktad, förenklad och kollektiv föreställning om den farliga vargen. Ur ett performativt perspektiv kan man säga att de ursprungliga händelserna där vargar dödade barn ständigt återskapas i sägner och andra typer av berättelser vilket återaktualiserat vargfaran och rädslan för varg under senare tider. Därmed bidrar berättelserna om vargdödade barn till att händelserna upplevs vara verklighet i dag, fastän det i själva verket är fråga om kulturella erfarenheter som enbart existerar i det kulturella minnet.

Spänningar och konfliktyllda känslor som kan uppstå i relationen människa-djur tematiseras i volymens fjärde artikel, där Gurbet Peker studerar den roll djuren och djurhållningen får för människor som valt att flytta från stad till landsbygd för att leva ett liv närmare naturen. I artikeln beskrivs bland annat hur djuren får en viktig

roll i livsstilsförändringen och i den sociala etableringsprocessen på den nya hemorten. Peker analyserar de relationer informanterna skapar till sina djur, deras syn på djur och de hierarkier som de upprättar mellan olika djurarter. Ett centralt tema i bidraget är relationen mellan människa, djur och mat, och det konfliktfyllda i att dels uppleva djuren som vänner, dels att ha djur som är ämnade att bli mat. Peker visar hur livsstilsmigranterna tar i bruk olika objektifierings- och anonymiseringsstrategier för att bättre hantera de emotionella utmaningar som de egna djurens slakt och väg till mat ger upphov till.

Ann Cristin Winroths bidrag behandlar det mellanartsliga relationsrum som skapas mellan människa och häst. Genom en när läsning av hästhållares återberättade och nedtecknade berättelser om livet tillsammans med sina hästar, studerar Winroth samspelet mellan hästägare och häst och hur hästägarna väver samman sitt eget liv med hästens livslopp. I texten fokuseras hästhållarnas sätt att tala om och karaktärisera sina hästar och vad detta kan berätta om de nära och samtidigt komplexa relationer som utvecklas mellan människa och häst. Studien visar bland annat att tillskrivandet av mänskliga egenskaper på hästen kan fungera som en resurs för att skapa en fungerande relation. I porträtten tillskrivs hästarna agens och initiativförmåga samtidigt som relationen mellan häst och hästhållare utmärks av förtroende, utbyte, samarbete, respekt. Hästägarnas berättelser om sina hästar porträtterar ett partnerskap samtidigt som de fungerar som spegelbilder av hästägarna själva.

I volymens sista bidrag fokuseras relationen människa-insekter. Paul Sherfey studerar tillsammansodlingar i Sverige, Tyskland och Polen och de gemenskaper, både mänskliga och icke-mänskliga, som etableras på dessa odlingsytor i stadslandskapet. Sherfey analyserar de värderingar och den världsbild som medlemmarna på tillsammansodlingarna omfattar och som ger form åt deras verksamhet. Genomgången av bland annat pressmaterial och innehållet på odlingarnas hemsidor visar att medlemmarna förutom odling av mat och gemenskap också bedriver en folkbildande verksamhet, där målet bland annat är att sprida information om de pollinerande

insekternas betydelse för ekosystemet. Studien visar att bina intar en särskild position på odlingarna, medan andra pollinerande insekter såsom getingen inte på samma sätt blir föremål för människornas engagemang och intresse. Bina tillskrivs en särskild karisma och uppfattas tillföra mycket utöver deras bruksvärde. Odlarna bereder bina en tillflyktsort på odlingarna, där de får leva skyddade från bekämpningsmedel och det industrialiserade jordbrukets monokultur.

De sex bidragen i denna volym visar på den tematiska bredd och de olika perspektiv som numera är vanliga inom kulturella djurstudier. Dels har artiklarna berört våra föreställningar om djur och hur djur framställs i olika sammanhang. Dels har artiklarna behandlat vårt liv och vår vardag tillsammans med djur, samt våra relationer och vårt sätt att förhålla oss till djur. Djuren har alltid intagit en plats inom traditionsvetenskaperna. Inom folklivsforskningen var djuren närvarande bland annat i studier om jakt, fiske och boskapskötsel i det gamla bondesamhället, men det är först under senare år som djuren i sig och relationen mellan människa och djur blivit föremål för intresse i etnologiska, folkloristiska samt kulturanalytiska och kulturhistoriska studier. Detta nummer av *Budkavlen* utgör ett bidrag till detta växande forskningsfält.

Vi vill rikta ett stort tack till författarna som medverkat i detta nummer och till Sonja Hukantaival som gjort layouten. Vi vill också tacka de två anonyma granskarna som åtog sig uppdraget att granska samtliga bidrag och Traditionsvetenskapliga nämnden vid Svenska litteratursällskapet i Finland för ekonomiskt understöd.

Källor och litteratur

- Aaltola, Elisa & Keto, Sami & Riikonen, Stina & Anttila-Rodrigues, Sini (toim.) 2015. *Eläimet yhteiskunnassa*. Helsinki: Into.
- Animal Agency in Human Society, <https://animalagency.utu.fi/en/> (Hämtad 18.10.2020).
- Backa, Andreas 2018. Den gröna drömmen. Självhushållning, mening, motstånd. Specialnummer av *Budkavlen* (97) 2018: *Under ytan*.

- Kulturanalyser av det bortglömda, dolda och triviala*, (red.) Lena Marander-Eklund & Fredrik Nilsson, 111–137.
- Ekström, Simon & Kaijser, Lars (red.) 2018. *Djur. Berörande möten och kulturella smärtpunkter*. Göteborg & Stockholm: Makadam.
- Ekström, Simon 2017. *Humrarna och evigheten. Kulturhistoriska essäer om konsumtion, begär och död*. Göteborg: Makadam.
- Fenske, Michaela & Tschofen, Bernhard 2020. *Managing the return of the wild. Human Encounters with Wolves in Europe*. London & New York, New York: Routledge.
- Göransson, Michell 2017. *Ätbara Andra*. Göteborg & Stockholm: Makadam.
- Haraway, Donna 2008. *When Species Meet*. Minneapolis (Minn.): University of Minnesota Press.
- Irvine, Leslie 2004. *If you tame me. Understanding our connection with animals*. Philadelphia: Temple University Press.
- Joy, Melanie 2014. *Varför vi älskar hundar, äter grisar och klär oss i kor. En introduktion till karnismen*. Stockholm: Karneval.
- Kaarlenskaski, Taija 2012. *Kertomuksia lehmästä. Tutkimus ihmisen ja kotieläimen kulttuurisen suhteen rakentumisesta*. Diss. Kultaneito IX. Joensuu & Helsinki: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Kaarlenskaski, Taija 2020. Ihminen, lehmä ja koneet: teknologisoituneella karjanhoidolla on pitkät juuret. *Ilmiö – sosiologinen media kaikille*. https://ilmiomedial.fi/artikkelit/ihminen-lehma-ja-koneet-teknologisoituneella-karjanhoidolla-on-pitkat-juuret/?fbclid=IwAR2NCL6jPHMPKd331sxB94n3SG-Z7_EjrxSry4vT83RX_Ie7qVEGovmv7TY
- Ketola, Tarja & Räsänen, Tuomas & Syrjämaa, Taina 2018: The Long History of Unsustainability. Inter-species Relations Since the 1850s. *Strongly Sustainable Societies. Organising Human Activities on a Hot and Full Earth*, (eds.) K. Bonnedahl & P. Heikkurinen. London & New York: Routledge, 23–39.
- Lehtonen, Jussi 2017. Avustajaeläinten ja ikäihmisten yhteinen tulevaisuus. Vaihtoehtoisia tulevaisuuksia rakentamassa. *Sananjalka* 59. Turku: Suomen Kielen Seura ry.
- Lillbroända-Annala, Sanna 2018. Polerade fasader och kontroversiella kulisser. Vägörehetsarbete bland hemlösa djur. Specialnummer av *Budkavlen* (97) 2018: *Under ytan. Kulturanalyser av det bortglömda*,

- dolda och triviala*, (red.) Lena Marander-Eklund & Fredrik Nilsson, 85–109.
- Lundquist, Elin 2018. *Flyktiga möten. Fågelskådning, epistemisk gemenskap och icke-mänsklig karisma*. Diss. Stockholm: Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap, Stockholms universitet.
- Lähdemäki, Heta 2020. *Susien paikat. Ihminen ja susi 1900-luvun Suomessa*. Jyväskylän yliopisto: Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 127.
- Messent, Peter & Serpell, James 1981. An historical and biological view of the pet-owner bond. Interrelations between people and pets. *Interrelations between people and pets*, (ed.) Bruce Fogel. Springfield Illinois: Charles C. Thomas.
- Räsänen, Tuomas & Syrjämaa, Taina (toim.) 2017. *Shared Lives of Humans and Animals. Animal Agency in the Global North*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.
- Schuurman, Nora 2012. *Hevoset hevosina. Eläimet ja sen hyvinvoinnin tulkinta*. Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta / Historia- ja maantieteiden laitos. Väitöskirja. Itä-Suomen yliopisto.
- Takula, Mia 2020. *Susien mailla*. Jyväskylä: Docendo.
- Ulver, Sofia 2017. Restaurangens nya guldålder. *Konsumtionsrapporten 2017. Inga bekymmer?* (red.) John Magnus Roos. Göteborg: Centrum för konsumentvetenskap, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.
- Ulver, Sofia 2012. *Den Nygröna Människan. En översikt av landsbygdens status i förändring*. Jordbruksverket.
- Wahlberg, Birgitta 2011. *Reglering och förvaltning av produktions- och slaktdjurs välbefinnande: en offentlighetsrättslig undersökning*. Diss. Åbo: Åbo Akademi.

Noter

1 Inom projektet *Människor och fästingar under antropocen* undersöks olika former av kunskap om fästingar ur ett historiskt, kulturhistoriskt och etnologiskt perspektiv. Därigenom belyses erfarenheter, vardagspraktiker och känslor som kännetecknar relationen mellan fästingar och deras värddjur (människor, husdjur, sällskapsdjur, vilda djur). Det mångvetenskapliga projektet med historiker, kulturhistoriker och etnologer finansieras under åren 2020–2024 av Finlands Akademi.

2 Artiklarna är valda utifrån de abstract som inkom och som Budkavlens redaktionsråd accepterade för publicering.